

Emberi jogok, demokrácia – Kína árnyékában?¹

SZABÓ MÁTÉ

Structural Conflicts: PR China-Taiwan relations, youth unemployment, growing Chinese influence on Taiwan, De-legitimization of the present political regime led by Kuomintang. Triggering the mechanism of protest on March 18, 2014, in Taipei, the actual conflict the KMT president, government and parliamentary fraction pushed for was ratification of a treaty with China, manipulating political decision making in the Legislative Yuan for fast (“30 second incident”) and full acceptance of Cross Strait Service and Trade Agreement (CSSTA). The opposition Democratic Progress Party and the Taiwan Solidarity Union perceived the threat of exclusion of parliamentary opposition from the decision making. NGO’s, student organizations, different forces of civil society felt excluded from the discourse and criticized the “black box” of political decision making. This injustice mobilized NGO’s and student movements for democracy and transparency against the ratification of CSSTA. Students, their supporters and allies started the occupation of the Executive Yuan building in Taipei from March 18 until April 10, 2014. The reactions of the authorities were selective and repressive tolerance, tolerating the occupation of the building of the Legislative Yuan, but not tolerating the occupation of the building of the Executive Yuan, the Prime Minister’s office. There was a police intervention with force, followed by a discussion on the police brutality and violence resulting in the criticism by the NGO’s. Political opportunities expanded for the protest by the internal division of the KMT

- 1 Ennek az írásnak a megszületését a Soochow Egyetem (Tajvan, Tajpei) Politikatudományi Intézetének Emberi Jogi Központjánál töltött vendégtanári félév 2015. tavaszi/nyári szemeszter tette lehetővé a Tajvani Nemzeti Tudományos Alap támogatásával. Köszönettel tartozom az Intézet és centrum munkatársainak, valamint az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetében azoknak a kollégáimnak, akik helyettesítettek a kutatói félév során. A tanulmány nem hivatkozott forrásai között vannak a félév során politológusokkal, politikai elemzőkkel, civil aktivistákkal, diákokkal a szemináriumok keretében folytatott beszélgetések és a tajvani angol nyelvű média hírei, illetve részvétel a 2015. március 18-ai, a parlament elfoglalása utáni egyéves évfordulón, a Tajvani Nemzeti Egyetemen (National Taiwan University) megrendezett eseményen, ahol oktató kollégák és diákok segítettek követni az előadásokat. Az elkészült kéziratot átnézték, és javításaikkal, javaslataikkal segítették továbbfejlesztését 2015 nyarán Székely Levente, a tajpei Magyar Kereskedelmi Iroda vezetője, és munkatársa, dr. Égeni Nikolett, valamint dr. Vándor János, korábban nagykövet Thaiföldön, jelenleg a Budapesti Gazdasági Főiskola docense, aki 2014-ben Tajpejben kutatott kapcsolódó témában. A 2016-os januári választásokról írottak már Magyarországon készültek. Előzőleg 2014 második félévében az ISES, Kőszeg New Central Europe ösztöndíjasaként kutathattam az Institute of Advanced Studies keretében az európai, főként a közép-európai emberi jogi kultúrát, ami előkészítette a vendégtanári munkát a NKKIH-EU Social Fund támogatásával (A2-NCE-TKÖ-14-0010 sz. Project Title: The Role of Global, Regional, National and Civic Agencies and Actors within the Construction of a New Human Rights Culture in the V 4 countries . Comparative Aspects).

between “hardliners” and “softliners” positions, and of the political elite between the governing and the opposition parties. The occupation of the parliament and the following legal procedures and disputes are open, but the concept of civil disobedience is used by the protesters as in the “Umbrella Movement” of Hong-Kong (2014-15). These discourses use human rights frames against the law and order orientation of the authorities. The protest opened a new policy window, first rejection, latter acceptance of the basic demand, not to pass the CSSTA law on the fast track. Elites were more and more divided by the wide civic support of the protest movement which was supported by a wide coalition of media and professional intellectual discourse as well as solidarity campaigns and a series of protests, marches, rallies, demonstrations mainly in Taipei on Ketaglan boulevard but also in some bigger cities of Taiwan. The short term results of the protest campaign were : CSSTA was not accepted by the parliament on the fast track, a wide de-legitimization of the governing party (results of 2014 and 2016 elections), protests waves in Hong-Kong/Macau against China based authoritarian tendencies; international media coverage and support by civil society in Taiwan. Challenges for Taiwanese politics: a democratic revival with new political entrepreneurs and Agents? Rethinking the relations with PR China? A constitutional reform? – open questions for the future development of Taiwan, made conscious in wider circles by the intensive protest campaign against CSSTA in 2014 Spring Taipei.

A „Napraforgó” mozgalom Tajvanban, a parlament elfoglalása és a kormányváltás: sikerek és kudarcok az alkotmányfejlődés szempontjából

„Elfoglaltuk a parlamentet. Tajvani diákok vagyunk. Elfoglaltuk a parlamentet, békésen és racionálisan, hogy megvédjük nehezen megszerzett demokráciánkat. ...Hajnali négy óra van Tajvanon. Az alkotmányos demokrácia legsötétebb pillanatai ezek. Légy tanúja velünk együtt közelgő végének. ...Ez az Egyezség² (CSSTA – Sz. M.) Tajvan demokráciáját az éjszaka legsötétebb órájába taszította. Minden tiltakozó és Tajvan demokráciájának összes támogatója egyesül abban a szándékban, hogy nem pihenünk, és nem adjuk fel. Megőrizzük Tajvan demokráciájának azt a sajátosságát, hogy a kormánzatnak átláthatónak kell lennie és meg kell felelnie a nép érdekeinek. ...Hajnali négy sötét óra, de azt hisszük, hogyha minél több ember ébred rá az igazságra, akkor a demokrácia napfelkeltéje már nem lehet messze...” (Democracy at 4 am, 4am.tw. A letöltés ideje: 2015. március 5.)³

- 2 A Kína–Tajvan viszonyban kialakult hivatalos „nyelven”: „A (tajvani – Sz. M.) szoros (két oldala – Sz. M.) közötti szolgáltatási és kereskedelmi egyezmény” (Cross-Strait Service Trade Agreement, a továbbiakban CSSTA Egyezmény)
- 3 A mottóként használt tüntetési felhívás címe magyarázatot igényel a magyar olvasó számára; a kínai nyelvben és mindennapi életben rejlő ama sajátosság miatt, hogy a négy mint szám kínai neve meg-egyezik a halál szóval. Ezért a négyes számot kerülni igyekeznek, pl. az esküvőn az adakozásnál nem lehet négyes az összegben. Tehát a diákok felhívása tulajdonképpen a tajvani demokrácia elmúlásának, sötét végzetének lehetőségére utal címében. A mottóként használt felhívás a legnagyobb szimpátiatüntetést előtt született az interneten, jól tükrözi a tiltakozás mobilizációs logikáját – most van itt a Sötét Árny fenyegetése, ami halálos lehet, de még tehetsz valamit.

Francis Fukuyama és Samuel Huntington az 1989-es nagy demokratizálódási hullám után felvetették a történelem végének, a liberális demokráciák végleges győzelmének (Fukuyama⁴) és a demokrácia egymást követő ismétlődő hullámmozgásainak (Huntington)⁵ gondolatát. De miért kételkedünk, vagy kételkedtünk volna? Szép véget ért a 20. század és jól kezdődött a 21. a progresszista globalizációkritikus mozgalmak új hullámával, a globális civil társadalom horizontjának feltárulásával, az EU bővítésével és emberi jogi, alkotmányos üzenetének kiteljesedésével, autokráciák megdöntésével/dőlésével, „színes” forradalmakkal, arab tavasszal.

A történelem azonban, persze tudtuk, nem érhet véget – főleg olyat nem, amelyet Fukuyama elképzelt 1989 után –, a demokráciák hullámai pedig a hullámmozgás természetéből ellenáramlatokat indítanak el, amelyek azután a mélyből a felszínre törnek. Nem csupán azért, de azért is, mert a gazdasági-pénzügyi és migrációs válságok sorozata rázza meg a nyugati jóléti társadalmakat, és főként Európát. Valóra válni látszik az a változás, amit a terrorizmus elemzői évtizedek óta prognosztizálnak, eltűnik a különbség az államok között és az állami erőszak, a terrorizmus és a háború között, a migráció pedig mind az európai, mind a hazai jogállamiság érvényesülését alázza. A fejlett országok, főként Észak-Európa felé irányuló migráció nem állítható meg, és a jóléti demokráciáktól idegen belső struktúrák kialakulását eredményezi. A globalizáció a nyereségek és veszteségek, a jó és a rossz tendenciák globalizációja egyaránt, nem progresszív önmagában, hanem ellentmondásokat, az ellentettjébe fordulást, a hegeli „Ész cselét” hordozza, mint az emberiség történetében minden tendencia.

A tendencia, a hullám, a „mainstream” azonban sosem arctalan trend, hanem aktorok sokasága különböző szereposztásokban játssza el az új darabot. Így ez a talán majd egyszer nevet kapó újabb szakasz a demokrácia globális megtorpanásával és a nem demokráciák aktív szerepének megerősödésével jellemezhető.⁶ Mi ezt főként Oroszország vonatkozásában, a határainkon játszódó orosz–ukrán konfliktus árnyékában érezzük meg.⁷ Kína gazdasági és politikai térnyerése a Távols-Keleten az ázsiai nem demokratikus és az individuális európai típusú emberi jogokat elutasító szerepének felerősödésével jár.⁸ Nehéz ennek a teljes profilját megrajzolni, itt most csupán az árnyék egyik vetületét fogom elemezni, egy sajátos szemszögből, Tajvan szemüve-

4 Francis FUKUYAMA világhírű cikke, *A történelem végétől* először 1989-ben jelent meg („The End of History”, *The National Interest*, Summer 1989), könyv alakban pedig 1992-ben *A történelem vége és az utolsó ember* címmel látott napvilágot (*The End of History and the Last Man*, Penguin Books, London; magyar fordítása: Európa Kiadó, Budapest, utolsó kiadása: 2014.).

5 Samuel P. HUNTINGTON: *Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991.

6 Thomas CAROTHERS, Saskia BRECHENMACHER: *Closing Space. Democracy and Human Rights support under Fire*, Carnegie EFIP, Washington, 2014.

7 V.ö. „Eurázsiai vagyok”, A Political Capital tanulmánya a magyar szélsőjobboldal és a Kreml kapcsolatáról. Sajtóközlemény, 2015. április 8.: „Számos jele van annak, hogy a Kreml egyre erősebben igyekszik befolyásolni mind az Európai Unió intézményeit, mind a tagállamok döntéshozóit és közvéleményét. Ennek egyik fő politikai eszköze egyes európai szélsőjobboldali (illetve szélsőbaloldali) pártok és szervezetek jelentik. Ez az orosz hatalmi befolyás az európai integrációra leselkedő egyik legnagyobb veszély.”

8 *A Journal of Democracy* időről időre tematikus blokkokat szentel Kína szerepének; „China and East Asian Democracy”, Vol. 23., No. 1., 2012, 5–56.; „China at the Tipping Point?” Vol. 24., No. 1., 2013, 20–85.

gén és fókuszán át, Laurence Whitehead – aki a demokratizálódás trendjeinek egyik klasszikus kortárs elemzője – az antidemokratikus tendenciák terjedésével és Kína, Oroszország, Szaúd-Arábia és Venezuela az emberi jogokkal és a demokráciával ellentétes álláspontjai érdekében folytatott, jelentős forrásokot felvonultató kampányával (*anti-democracy promotion*) foglalkozó tanulmányát⁹híva segítségül.

2014–2015 során ugyanis a Kína érdekszférájához – sőt, bizonyos értelemben szuverén államterületéhez – tartozó Tajvan, Makaó, és Hongkong egyaránt olyan tiltakozási hullámoknak voltak a színterei, amelyeket a Kína egyre erősödő befolyásolási törekvéseitől való félelem hozott mozgásba. Mivel elsődlegesen a Tajvanon számomra elérhető forrásokból dolgozhattam, az itt 2014 tavaszán zajlott, a diákok és civil szervezetek hálózatán át megszervezett, fiatalok által kezdeményezett tajvani „Napraforgó” mozgalomnak (*Sunflower movement*) elnevezett tiltakozó kampánynak az elemzésével foglalkozom itt. (Nevét egy virágárus cég által a tiltakozók között szétesztott napraforgókról kapta.) Ennek a tiltakozássorozatnak és kampánynak a központi eleme a parlament elfoglalása és hosszas elfoglalva tartása volt. A tiltakozássorozatnak és következményeinek elemzésére fókuszál írásom, a civil társadalmi tiltakozás esélyeinek elemzése szempontjából. Tajvan, Hongkong és Makaó esete csupán e tendencia teljesebb értelmezését segítik. Mélyebb regionális tudás lehetővé tenné még sok más eset bevonását, így Tibet és az ujgurok tiltakozásait vagy Kínának az Észak-Koreán keresztül megnyilvánuló nemzetközi nyomásgyakorlását, illetve Kínának a nemzetközi szervezetekben betöltött szerepén keresztül „antidemokrácia-promóciós stratégiájának” (*antidemocracy promotion strategy*) elemzését.

Whitehead fentebb hivatkozott tanulmányában nagyon érdekes és paradigmátikus fordulatot hajtott végre a demokratizálódás elemzésében – és ebben sokan követik. Míg korábban ő és mások a demokratizálódás nemzetközi keretfeltételeit vizsgálták – pl. a támogatók és a szövetségesek elemzését, mint az európai integráció vagy az USA demokratizálódást segítő külpolitikája –, most épp fordítva, a demokratizálódást akadályozó hatalmi centrumok tevékenységét veszi számba. Megállapítja, hogy a téma nem új: már az ógörög belső küzdelmekben, a peloponnészoszi háborúban az Athén demokratikus rendszerét támogatók és Spárta militarizmusának támogatói csaptak össze önmegsemmisítő módon. Ma a „hibrid” demokrácia bizonyos jegyeit magukon viselő, ám mélyen „illiberális” demokrata rendszerek közül a négy általa elemzett hatalom – Oroszország, Kína, Szaúd-Arábia és Venezuela – elegendő erőforrással és hatalmi forrással rendelkeznek ahhoz, hogy a liberális demokrácia előrenyomulását megakadályozzák vagy gátolják saját érdekszférájukban. Mind bel-, mind külpolitikájukban a hozzájuk hasonló „szövetségeiket” támogatják. Hosszabb távú stratégiákat építettek fel a 21. század kihívásainak feldolgozására, amelyek különféle ideológiai és stratégiai konstellációkat, „opcionális menüket” tesznek lehetővé, és a négy hatalom

9 Laurence WHITEHEAD: *Antidemocracy Promotion. Four Strategies in Search of a Framework* = Taiwan Journal of Democracy, Vol. 10., No. 2., 1–24.

Korábbi írásai közül egy kötetre való válogatás magyar nyelven is megjelent; Laurence WHITEHEAD: *Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat*, XX. Század Intézet, Budapest, 2001.

is különféle demokráciaellenes koncepciókkal, stratégiákkal rendelkeznek. Anélkül, hogy a nagyon érdekes gondolatmenet egészét bemutatnánk, következzenek Whitehead „antidemokratikus promóciós stratégiák” tipológiájának négy fő tengelye:

- válság vagy normálállapot stratégiája,
- reaktív vagy proaktív stratégia,
- karizmatikus vezető vagy bürokrácia fémjelzi,
- egy- vagy többoldalú, irányultságú.

Kínát az 1989-es belső válság, a demokratizálódást követelő pekingi diákmozgalom állította csatasorba a liberális demokráciával, mint belső, majd külső ellenséggel szembe. Azonban ez a stratégia nemzetközi téren csak később, Kína újbóli megerősödésével, valamint Hongkong, Makaó és Tajvan bekebelezésének napirendre kerülésével jelentkezett. Nincsen határozott ideológiai koncepciója, sem azt megtestesítő karizmatikus vezetője, és nem jellemzi a tömegek felülről való mobilizálása sem. Ezek Kínában lejáratódtak Mao „nagy ugrásában”. Igenis van viszont erőteljes médiakommunikációs stratégiája, ha nem is olyan nagyon könnyen azonosítható, mint a nagy vezetőkre építő orosz vagy a venezuelai modelleké. Stratégiai jellege van, amely magába foglalja a kül- és a belpolitikát, ahol a külső és a belső ellenségeket egyaránt nevesítik. A kínaiak a „behatoló”, „vakondok” (Whitehead) stratégiát folytatják, kevésbé azt az agresszív-militáris szembenállást, mint Putyin Oroszországa ma. A stratégia súlypontjai, jellege azonban változnak, és a Kommunista Párt, illetve az állam jelenlegi első számú vezetője Hszi Csin-ping az elődeinél konzervatívabb, illetve az erőteljesebb fellépést képviseli az integráció és az újraegyesítés érdekében mind Hongkong, mind Tajvan, mind Tibet vonatkozásában.

Tajvanon a „behatolás” könnyű: a Kínában dolgozó, befektető bankárok, menedzserek „hidat” képeznek, akár a töméntelen beutazó Kínából, legyen az turista, ösztöndíjas, üzletet kereső befektető. Nyelvtanilag, kulturálisan „otthon vannak”, még akkor is, ha Tajvanon a kínaiaknak nem lehet „eltűnni”, megtelepedni a két ország megállapodásai szerint. A rossz nyelvek szerint „Kína barátai” már ott vannak mindkét nagy pártban, és minden jelentősebb társadalmi szervezetben. Kína hatalma érdekében kíméletlenek a disszidensekkel, a belső ellenséggel szemben, és valószínűleg sokat tesznek vélt és netán valós külső ellenségekkel szemben is, akik a liberális demokrácia üzeneteit közvetítik a Kínai Népköztársaság felé. Erre azonban Whitehead nem lát olyan bizonyítékokat, amelyek ma már igencsak nyilvánvalóak és kézzelfoghatóak az orosz esetben.¹⁰

10 Gondoljunk vissza a pekingi olimpiai láng védőire külföldön, és arra, hogy mi történt Budapesten, amikor a kínai miniszterelnök 2009-ben Magyarországra látogatott: néhány tüntetőt a magyar rendőrök azért szereltek le nagyon gyorsan – és mint ombudsmanként volt alkalmam megállapítani, a magyar gyűlekezési joggal ellentétesen –, hogy nehegy a kínai vendéget az egy-egy Tibetért tüntető által hordozott transzparensek megbotránkoztassák. Lásd az erről szóló ombudsmani jelentést: *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB-2747/2011. és az AJB-2888/2011. ügyekben* (Előadó: dr. Hajas Barnabás). Tárgy: 2011. június 24-én és 25-én, Ven Csia-pao kínai kormányfő budapesti látogatása idején, illetve azt megelőzően több helyszínen tibeti zászlókkal véleményt nyilvánítókkal szemben lépett fel a rendőrség, továbbá a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal 2011. június 25-én több, Magyarországon jogszerűen tartózkodó, tibeti származású személyt adategyeztetésre rendelt be, s ezzel megakadályozta őket abban, hogy a kormányfői látogatással szembeni véleményüket kinyilvánítsák.

A Hongkongban 2014–2015-ben kialakult tiltakozó mozgalmat „esernyő” (*umbrella*) mozgalomnak nevezik, amivel a vízágyú, könnygáz ellen védekeznek. Ha a bekövetkezett kínai politikai reakciókat és diskurzusokat vesszük számba, akkor a „hardliner” kommunista, „antidemokratikus promóciós” politika a kommunista Kelet-Közép-Európából jól ismert mintáival találkozhatunk. Hongkong demokráciájának védelme, sőt fejlesztése ugyanis kihívás lehet a Kínai Kommunista Párt számára. A belső tiltakozás a demokráciáért Hongkongban és Tajvanon egyaránt próbára teszi az „egy Kína” és az „egy ország, két rendszer” elveket.¹¹

A társadalmi-politikai keretfeltételek

Tajvanban egy hosszabb, hatékony és alapjában erőszakmentes demokratizálódás eredményezte a Csang Kaj-sek és fia, Csiang-csia Kuo által vezetett autoriter rendszer átalakulását.¹² A Fülöp-szigetek után és Dél-Korea átalakulásával nagyjából párhuzamosan zajló, a Huntington szerint a harmadik nagy demokratizálódási hullám részét képező átalakulás félelnöki parlamentáris jellegű liberális rendszer kialakulásához vezetett, és nagyjából kétpárti, duális struktúrát eredményezett a polarizált pártrendszerben. Az egykori „rendszer-, avagy állampárt”, a Kínai Nemzeti Párt, Kuomintang, KMT ma még mindig kormányzó párt. A Kuomintang a nemzeti-konzervatív, és a Kína felé közeledő álláspontot képviseli. Az autoriter rendszer bomlásával létrejött Demokratikus Progresszív Párt (DPP) ma ellenzékben van, szociálliberális jellegű, 2000–2008 között kormányzott – parlamenti többség nélkül –, a jelenlegi *status quo* fenntartása mellett van Kínával, és inkább függetlenségpárti, mint a KMT, amely az ún. „1992-es konszenzus” alapján a Kínával való szorosabb együttműködés híve. Az „egy Kína” elv értelmezésében a Tajvan és Kína közötti ún. „1992-es konszenzus” tartalma épp az eltérő értelmezés lehetősége. A KMT ebben a „szabad Kína” egységének a Tajvan alkotmányában megjelenő értelmezését tette magáévá, Kína pedig az egyetlen szuverén, megbonthatatlan államegységet hangsúlyozza, és Tajvan különállását a hidegháború maradványának tekinti. 2015-ben már tízéves a „Szoros két oldala közötti gazdasági, kereskedelmi és kulturális fórum” („Cross Strait Economic Trade and Cultural Forum”), a Tajvan–Kína közötti együttműködés szélesítésének politikai fóruma. Ennek működésében Tajvan oldaláról a 2008–2016-ig uralkodó kormánypárt, a KMT vett részt elsődlegesen. Kínában pedig nyilvánvalóan az egyetlen párt, a Kínai Kommunista Párt. Ez kritikákra ad okot a tajvani ellenzéki pártok részéről a KMT-vel szemben. Ma szerintük mind az „egy

11 Samson YUEN: *Hong Kong After the Umbrella Movement: An Uncertain future for "One Country Two Systems"*, China Perspectives, Vol. 23., 2015/1, 49–53.

12 Eds. Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD: *Political Change in Taiwan*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992. Különösen: Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD: *Regime Transformation in Taiwan* = eds. Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD: *Political Change in Taiwan*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992, 1–33. Liqin CAO, Lanying HUANG, Ivan Y. SUN: *Policing in Taiwan. From Authoritarianism to emocracy*, Routledge, London and New York, 2014. Wolfgang MERKEL et. al.: *Defekte Demokratie*, Band1, Leske+Dudrich, Opladen, 2003, 119–120.

Kína” elv, mind az „1992-es konszenzus” új értelmezést kell kapjon. A Fórum 2015. tavaszi ülésére készülő tajvani vezetők a transzparens kapcsolatok elvét hangsúlyozták, azt, hogy ne legyen a Kína–Tajvan-párbeszéd „fekete doboz” a polgárok számára. Ez megfelel a tajvani politikai kultúra demokratikus elvárásainak, azonban a másik oldalon olyan hatalmas birodalom áll, amelynek belső politikai kultúrájától idegen a nyíltság és a nyilvánosság, és a Tajvanon oly népszerű demokratikus elvek. A párbeszéd itt a liberális demokrácia és a poszttotalitárius, autoriter rendszer, a globális szinten kicsi szigetállam, és a globális hatalomban részesülő nagyhatalom között zajlik. Peking és Tajpej mellett pedig nagy szerepet játszik benne Washington, és az USA mindkét oldallal szoros kapcsolatban van, mégpedig oly módon, hogy mindkét irányban kötött a játéktere,¹³ mind gazdaság-, mind kül-, mind biztonságpolitikai vonatkozásban. A Kínához való viszony tehát, akár tetszik, akár nem a tajvaniaknak és a kínaiaknak, nem csupán ennek a két országnak a belügye, hanem regionális és globális hatalmi kérdés egyben, ahol az USA–Kína-viszony változásai is megmutatkoznak. Belpolitikailag a bipoláris, kétpólusú pártrendszer világos színeképet mutat, azonban a kormányzó pártnak – amely a KMT volt, de a 2016. januári parlamenti és elnökválasztások után a volt ellenzéki nagypárt, a DPP – alkalmazkodnia kell a globális és a regionális rendszer követelményeihez is. A DPP függetlenségértelmezése változó, korábban, kormányon ők is elfogadták az 1992-es konszenzus kereteit a Kínával való együttműködésre. Az ellenzékben, főleg a nagy tiltakozások után, azt hangsúlyozták, hogy Tajvan lakosságának kell döntenie saját jövőjéről, és abba külső erők ne szólhassanak bele.¹⁴ Nem utasítja el a DPP olyan vehemensen a Kínával való kapcsolatokat, mint a Tajvani Szolidaritási Unió, és a különböző régi és újabb radikálisabb függetlenségi pártok. A KMT és a „holdudvarához” tartozó kisebb „kék tábor” pártok nem véletlenül a Kína szomszédságában lévő északi szigeteken¹⁵ és a központi sziget északi részén népszerűbbek, ahol a Kínával való kapcsolatok megkerülhetetlenek és profitábilisak mindenki számára. A DPP-t inkább a közepes és az alacsonyabb jövedelmű rétegek támogatják, és dominánsan hagyományosan a sziget középső és déli részein van jelen 1986-os megalakulása óta. Más, kisebb pártok is vannak a parlamentben, azonban a pártok duális rendszere alapján határozza meg a pártversenyt.¹⁶ A konfliktus a „kékek tábora” (KMT) és

13 JORDÁN Gyula: *Kína története*, Aula, Budapest, 1999. JORDÁN Gyula: *Tajvan története*, Kossuth, Budapest, 2005.; VAMOS Péter: „Tajvan – önálló ország vagy szakadár tartomány”, *Külügyi Szemle*, 6(2006)/1–2, 71–87.

14 A DPP kormányzat és az akkori elnök Kína-politikája és belpolitikája 2004-re még az USA-t is nehéz helyzetbe hozta a két partnere közötti egyensúlyozásban, nem beszélve belpolitikai hatásairól:

Yun-han CHU: *Taiwan's Year of Stress*, *Journal of Democracy*, 2005, Vol. 16., No. 2., 43–57.

15 Így pl. a Kínához közeli szigeten, Kinmenen, amely korábban a hidegháborús konfliktus ütközőpontja, frontterület volt, egy ideig az újraegyesítést szorgalmazó „Új Párt” (New Party) volt a szinte kizárólagos, domináns politikai erő.

16 Ping-lung JIANG, Wen-cheng WU: *The Changing Role of the KMT* = eds. Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD : *Political Change in Taiwan*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992, 75–95. Alexander Ya-LU: *The Development of DPP* = eds. TUN-JEN, HAGGARD: *i. m.*, 121–149.

a „zöldeké” (ez a DPP színe, itt nem az ökológiát jelenti, mint Európában) mint pólusok köré vonzza a kisebb pártokat, társadalmi-politikai szervezeteket. A helyi szóhasználat szerint vagy a „kék tábor” („pan-blue”), vagy a „zöld tábor” („pan-green”), azaz KMT- vagy DPP-közeli pozíciókba kényszerülnek a többségi rendszerű parlamenti, helyi és elnökválasztások kampányaiban.

A KMT öt évtizedes dominanciáját a DPP uralma váltotta fel (2000–2008), amely súlyos gazdasági problémákkal és korrupciós botrányokkal – a volt elnök, Csen Suj-bien ma is hosszú börtönbüntetését tölti – ért véget. A KMT Ma Jing-csiu elnökkel újrázott 2008 és 2012-ben, aki még az új, a 2016. január 16-án megválasztott elnök-asszony, Csaj-Ing-ven 2016. május 20-i beiktatásáig vezetheti az országot. Mivel Tajvan politikai berendezkedése erős elnöki pozícióval rendelkező szemi-prezidenciális rendszer, Ma elnök a saját korábbi kormánya lemondása után is olyan kormányt nevezhet ki, amelyet akar, nem köti őt a választások eredménye. Mivel a DPP nem akarja első kormányát a KMT-elnökkel kineveztetni, és azzal együttműködni, ez egyfajta ügyvezető kormány lesz. Ma elnök kezdetben nagy népszerűséggel és támogatottsággal rendelkezett. De a „DPP biznisszel” szemben meghirdetett antikorrupciós kampánya¹⁷ látványosan megbukott – ezt még a Lonely Planet 2014-es útikönyve is megemlíti – az ugyancsak komoly korrupciós botrányok, a gazdasági-szociális problémák, a külföldi beruházások visszaesése, a fiatal, egyetemet végzett rétegek alacsony fizetése, és az ennek javítása érdekében Kína-barát gazdaságpolitika a „Napraforgó-mozgalmat” és kampányt követően történelmi minimumra csökkentette az elnök, és vele a párt támogatottságát. Nem csoda, hogy több vezető KMT-politikus a válságban és a választások után nyilvánosan igyekezett kihátrálni az elnök képviselte elkötelezetten Kína-barát politika mögül, távolságot tartva ettől az állásponttól. Ezzel ezek a politikusok a párton belüli konfliktusokban a saját jövőbeni politikai esélyeiket kívánták biztosítani és növelni. A KMT hatalmi elitjének ez a megosztottsága – mint majd a konfliktus elemzésénél látni fogjuk – nagymértékben segítette a tiltakozók esélyeit, és hozzájárulhatott a választási vereség mélységéhez is. A 2016. januári országgyűlési és elnökválasztás után még a párt történelmi nevének a megváltoztatásáról, valamint a nagy és sötét múltból eredő vagyonának újbóli, „igazi” elszámoltatásáról is viták indultak meg a párton belül és a szélesebb nyilvánosságban egyaránt. A politikai elit tehát igencsak polarizált véleményt képvisel a Kína-politikában, ami itt a „felszuverén” szigetország jövőjéről szól. A Kína és az „árnyékában” élő kis demokráciák feszültségeit egyre dramatizálják a Hongkong körüli, illetve az ottani belső konfliktusok, az alkotmányos kultúrát a központi vezetéssel szemben képviselő tiltakozások 2014 őszén és 2015 tavaszán.

A „Napraforgó” tiltakozás kezdeményezői egyetemi hallgatók, diákok voltak. A társadalmi csoportok közül kiemelkedik a diákság szerepe s mozgalmi aktivitásban és tiltakozásokban Kína 20–21. századi történelmében. A diákok mindig a nyugati vagy más új eszmeáramlatok, politikai irányzatok lefordítói, követői, képviselői és

17 SZABÓ Máté: *Korrupcióellenes intézmények és eljárások Délkelet-Ázsiában – az ombudsman szemével*, Belügyi Szemle, Új folyam, 4(2013)/7–8, 5–16.

sok esetben radikális meghonosítói voltak. A kínai nagyvárosokban szervezett nagy egyetemek, a sok, otthonától távol, többnyire kollégiumokban, de közös előadáson, könyvtározásban, egyetemen kívüli szórakozásban és szerveződésben egymásra találó diákok közösségei az összes új politikai irányzat számára fontosak voltak. A nemzeti liberálisok és konzervatívok, a nacionalisták, a kommunisták stb. egyaránt a diákok támogató kezdeményezésével lettek befolyásos társadalmi-politikai mozgalmak Kínában.

Ennek a hagyománynak Tajvanon külön súlyt ad¹⁸ az egyetemek koncentrátsága a nagyvárosokban, ahol a hallgatók kiemelkednek a sok etnikai és „szub-etnikai” megosztottsággal rendelkező otthoni kultúrákból; ilyenek a második világháború és a kommunista diktatúra elől menekülő kínaiak, a „honos” kínaiak, a különféle kínai területekről, északról vagy délről származók, vagy a vándorló „hakkák”, az ausztronéz bennszülött törzsek, nem beszélve az egyéb bevándorlók csoportjairól. A Kuomintang jó érzékkel építette ki az új politikai közösség kialakítása érdekében egyeduralkodó idején az országos, a kommunistához hasonló ifjúsági szervezetét és annak kiterjedt országos infrastruktúráját az igen értékes, hatalmas épületállománnyal, amely a hetvenes évek során egyre inkább a szabadidő közös eltöltésére, oktatásra-nevelésre, önművelésre koncentrált a korábbi indoktrináció és a militáris nevelés helyett, és monopolhelyzet nélkül, átalakulva, de komoly erőforrásokkal és infrastruktúrával, még ma is a párt vagyonának részeként létezik.

Tajvan modernizálódása, a fogyasztói és a jóléti társadalom kiépülése¹⁹ mára oda vezetett, hogy míg korábban egy korosztály 10%-a, ma már a fiataloknak 80-90%-a tanul tovább otthon vagy igen gyakran külföldön főiskolákon és egyetemeken. Ez a hatalmas és egyre növekvő csoportja a magasan képzett fiataloknak felborította a diplomás munkaerők korábban kiegyensúlyozottabb piacát, kialakult jövedelemszerkezetét, és megnövelte a szolgáltató- és kultúripart, illetve óriási versenyt, valamint alacsony béreket hozott. A fiatalok tajvani mércével nagyon alacsony jövedelme, ami nem teszi lehetővé a lakásszerzést (az ingatlan a nagyvárosokban kb. tízszerese a magyar árnak) és a családalapítást, a média és a kommunikáció mindennapos témája már jó néhány éve. Bár csökken a termékenység, de a fiatal generációk száma mégis igen jelentős.²⁰

A sokan és hosszan tovább tanulók, valamint az értelmiségi minimálbér és részfoglalkozás területén éldegélők (egyre terjedő kifejezés a mai társadalomtudomány-

18 2014. április 28-án a Tajvani Akadémia (Academia Sinica) Szociológiai Intézete a Tajvan diákmozgalmaira emlékező kiállítást nyitott meg konferenciákkal, ahol a hozzászóló kutatók az idegen megszállók elleni fegyveres küzdelemtől a Kína fenyegetése elleni 2014-es tiltakozó mozgalomig kísérték végig a diákok politikai mozgalmainak, tiltakozásainak hullámain. Forrás: www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2015/04/28/20036169980 (a letöltés ideje: 2015. április 28.)

19 KÁKAI László: *Nonprofit szektor Ázsia „zöld szívében”*, Civil Szemle, 11(2014)/3, 69–83.

20 A mai fiatal nemzedékek politikai és kulturális sajátosságairól Délkelet-Ázsiában lásd: Yun-han CHU, Bridget WELSH: *Millennials and East Asia's Democratic Future*, Journal of Democracy, Vol. 26., No. 2., 2015, 151–164.

ban erre a csoportra a „prekariátus”²¹) nagy száma is segítette – a diákságnak a progresszív társadalmi-politikai mozgalmak melletti elkötelezettségének élő hagyományával együtt – az új diákmozgalom megerősödését. A diákok már az 1988–1990-es demokratizálódási hullámban is önálló, radikális és sikeres politikai tiltakozásokat szerveztek, a „vadliliomok” (*wild lilies*, tavaszi tajvani vadvirág) mozgalmát, ami jelentős szerepet töltött be az átalakulásban.²² Ezt követően sem tűntek el a tiltakozó mozgalmak, csak átalakultak.²³ A KMT visszatérése a hatalomba Ma elnökkel²⁴ újabb indíttatásokat adott nekik már a „Napraforgó” előtti időszakban is, amely nem került el a stratégiájában nekik szerepet juttató nagy ellenzéki párt, a DPP figyelmét sem. 2005-ben, amikor Kína deklarálta, hogy erőt alkalmaz, ha Tajvan függetlenné válik, széles körben tiltakozásokat váltott ki a szigetországban, akárcsak a Tajvannal való kapcsolatokért felelős kínai miniszterek, politikusok látogatásai Tajvanon és a velük járó rendőri biztosítások a tüntetni kívánó fiatalokkal szemben. Ezek bizonyos diákcsoportok radikalizálódását segítették elő.²⁵

A parlament elfoglalásához vezető konfliktus

Régebb óta zajlott a Kína és Tajvan közötti, a kereskedelemben és a szolgáltatásokban történő együttműködést szabályozó egyezmény – ilyen keretegyezmények sokasága jött létre az elmúlt évtizedben a két ország²⁶ között, és többnek a kialakítása párhuzamosan zajlik –előkészítése (Cross-Strait Service Trade Agreement, a továbbiakban CSSTA Egyezmény), és már 2013 óta komoly kritikák, illetve társadalmi viták zajlottak a tervezett együttműködési keretszerződésről. Ez az Egyezmény ugyanis a

- 21 eds. Donatella della PORTA et. al.: *The New Social Division. Making and Unmaking Precariousness*. Palgrave, MacMillan, London, 2015.
- 22 Hsin-huang Michael HSIAO: *The Rise of Social Movements and Civil Protests* = eds. TUN-JEN, Haggard: *i. m.*, 57–75.
- 23 Ming-sho HO: *Understanding the Trajectory of Social Movements in Taiwan (1980–2010)* = Journal of Current Chinese Affairs, 39, 3, 3–22.; Ming-sho HO: *Taiwan's State and Social Movements under the DPP Government (2000–2004)*, Journal of East Asian Studies, 2005, Vol. 5, 401–425.
- 24 Ming-sho HO: *The Resurgence of Social Movements under the Ma Ying-jeou Government* = eds. Jean Pierr CABESTAN, Jacques de LISLE: *Taiwan President Ma Ying-jeou's First Term in Office (2008–2012)*, Routledge, London, 100–119.
- 25 J. Michael COLE: *Black Island. Two Years of Activism in Taiwan. Essays from the Frontlines*, Charleston SC, 2015.
- 26 A kapcsolatok különlegességét jellemzi, hogy mindkét oldalon minisztériumi szintű intézmény, miniszteri szinten elhelyezkedő vezetővel munkálkodik azok továbbfejlesztésén, amelyek már sok egyezményt és megállapodást eredményeztek, és a vitatott egyezmény mellett több fontos dokumentum előkészítése zajlik párhuzamosan. A „Cross Strait Relations” („A szoros [Tajvani szoros” – Sz. M.] két oldala közötti kapcsolatrendszer”) a tajvani politika egyik központi terepe, mintegy a kül- és a belpolitikát igencsak „szorososan” összekötő kapocs, amely körül politikai, gazdasági és kulturális viszonyrendszerek eltérő és váltakozó intenzitású hullámmozgása és örvényei kavarnak folyamatosan. Ha belenézünk a szakirodalomba, minden választási évben Tajvanon két, illetve három, mivel az USA sok esetben közvetítő fél/ország, Kína és Tajvan viszonyrendszere a közelgő választások miatt elkezd „örvényleni”, azután – legalábbis eddig – a választásokat követően „lecsendesedik”. Talán ez jellemzi majd 2016-ot is?

jelenleginél jóval nagyobb mértékben tenné lehetővé Kína, illetve kínai tőke jelenlétét Tajvan szolgáltató szektorában. Ez az ottani gazdasági erő függvényében igen komoly térnyerését jelenthetné a Kína területéről történő szolgáltatási és a kereskedelmi beruházásnak akár a tajvani, főként a kis- és középvállalkozásokkal szemben. Így mind az ellenzéki politikai párt, a DPP és a kisebb, illetve a Kínához való viszonyban radikálisabb, a törvényhozásban néhány képviselői hellyel rendelkező Tajvani Szolidaritási Unió párt mellett a gazdasági kamarák, szakszervezetek és érdekszervezetek, valamint szakértők, véleményirányító értelmiségiek egyaránt felléptek annak körütekintő megkötéséért és ratifikálásáért a keretszerződés várhatóan igen nagy és előre nehezen kalkulálható hatásaira hivatkozva. Ajánlatos lett volna a KMT-kormányzat számára a nagyobb óvatosság, az alaposabb vizsgálat és az összes társadalmi-politikai erőt magába foglaló konszenzus kialakítása a siker érdekében. Külön kiemelt, és a tiltakozásokban nagy súlyt kapott érv volt az, hogy a kínai jelenlét a nyomtatott és az elektronikus média piacán lehetővé tehetné, hogy Kína nyomást, sőt bizonyos értelemben cenzúrát alkalmazhasson a meglehetősen szabad tajvani médiában, a nyilvánosság előtt.²⁷

A Kína-ügyekben már korábban a nemzeti együttműködés és távlatilag az újra-egyesülés álláspontjára helyezkedő KMT-kormány, parlamenti többsége és elnöke²⁸ révén a kifogások és a kritikák ellenére már 2013-ban tető alá hozta a szerződés aláírását Kínával, azonban annak parlamenti elfogadásához és végleges kereteinek kialakításához az ellenzék együttműködése is szükséges lett volna. Már 2013-ban tüntetések szerveződtek a szerződés aláírása ellen, főleg a média és a kultúra területéről. A szélesebb tiltakozások, és saját függetlenségpárti felfogásuk alapján az ellenzéki pártok ragaszkodni kívántak parlamenti ellenzéki jogosítványaik teljes kelléktárának felhasználásához, a szerződés részletes, pontról pontra történő megvitatásához. Ennek a feszültségnek és konfliktusnak a hatására a civilek is elkezdték kialakítani a társadalmi fórumok és szervezetek hálózatát a szerződés elfogadása ellen, amelyben a radikális diákszervezet, a „Fekete Sziget Nemzeti Ifjúsági Front” is megjelent, súlyát, támogatottságát meghaladó mobil, társadalmi és médiahálózattal, és radikális tiltakozásokkal. A mobil, virtuális, szociális médiahálózat tehát már ekkor kezdett kialakulni a CSSTA Egyezmény ellenzői és kritikussai között, a különféle, a későbbit mintegy előkészítő kisebb megmozdulások, rendezvények előkészítésében létrejöttek olyan együttműködési formák és kultúra, amely 2014-ben, a nagy kihívás idején a gyors mozgósításban segíthetett.

27 A Freedom House 2014-ről készült szabadsajtó-elemzése szerint Délkelet-Ázsiában talán a leginkább itt szabad a média – bár Tajvan náluk egy fokozatot visszaesett az előző évhez képest, amelynek egyik okaként Kína indirekt befolyásgyakorlását is megemlíti; Freedom House: *Freedom of the Press. Map of Press Freedom*. Forrás: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2015#.VUjKvntmko> (a letöltés ideje: 2015. május 2.)

28 Ma elnök három sarokpontja 2008-ban, amely a Kína–Tajvan konfliktusnak a korábbi DPP időszakban történt kieleveződését lecsendesítette: „nem az egyesülésre, nem a függetlenségre, és kölcsönös lemondás az erőszak használatáról”, Su CHI: *Why Taiwan's Future Matters*, New York Times, 2012. január 13.

A tiltakozás felerősödését a konfliktusnak az intézményeken belüli eszkalálódása előzte meg, amelynek következtében azok annak kezelésére alkalmatlannak bizonyultak, és logikus lépés volt, hogy az a tiltakozások terepére kerüljön át a parlamenti ellenzék pártjainak és a civil hálózatnak a támogatásával. Késhegyre menő küzdelem alakult ki ugyanis a KMT – mint utóbb kiderült nem teljes egységben –, illetve az akkori parlamenti ellenzék pártjai között; utóbbiak minden módon késleltették a szerződés ratifikációját, és a társadalmi viták tapasztalatait közvetítve, a szerződés több ponton történő módosítását, a radikális kisebbségből pedig annak teljes elutasítását kívánták. A KMT egy bizonyos ponton már nem látta értelmét az együttműködésnek a parlamenti ellenzékkel, és a parlamenti munka bojkottjával megvádolva az ellenzék, a házszabály saját – az ellenzék szerint manipulált – értelmezése alapján a CSST Egyezmény egyszerű többséggel való ratifikációját határozta el. Több ellenzéki, DPP- és TSzU-képviselő ekkor éhségstrájkot kezdett a parlamenti ülésteremben ennek megakadályozására, ezért voltak benn a teremben, amikor a foglalók megjelentek, több frakciótársukkal együtt, a civilcsoportok pedig a parlament elfoglalásával kívánták megakadályozni a kilátásba helyezett, a többéves vitákat egyoldalú diktátummal és a kritikusok szerint a parlamenti demokrácia alapelveinek és szabályainak megsértésével lezárni kívánó egyoldalú és változtatás nélküli ratifikációját (ún. „harminc másodperces döntés”, mivel a távol lévő ellenzék nélkül a kormánypártiak önmaguk egységesen szavazhattak volna a ratifikációról).

A parlament sikeres elfoglalásával kapcsolatosan bizonytalanság áll fenn abban a vonatkozásban, hogy a belügyi szervek vajon miért nem értesültek róla, a rendőrség pedig miért nem volt felkészülve ennek a lépésnek az elhárítására. Ez az elem valószínűleg sokáig sötétben marad; nem működött a parlament elfoglalását és annak körülményeit kivizsgáló parlamenti bizottság, és a helyi ombudsmani intézmény sem járt el – ti. a belügyi szervek a közeli elnöki palota védelmére koncentráltak. Az intellektuális elemeket (csapda, félrevezetés) nagyban integráló ősi kínai hadászati stratégiai kultúra hagyományai alapján vajon a tiltakozók nem tudatosan „vezették-e meg” a belügyet, amikor az utolsó percig az elnöki palota megszállásáról beszéltek, majd hirtelen mégis a parlamentet foglalták el a kerítésen át létrákkal bemászva? Mindenesetre sikerrel jártak, és jól mérték fel, hogy a bent tartózkodó ellenzékiek partnerek lesznek és pajzsul szolgálhatnak – önként – a rendőrséggel való konfliktus elhúzódsában, és az erőszakos megoldások kizárásában. A foglalók az erőszakmentes stratégiát követték, de néhány dulakodás üvegtöréshez, és épp a részt vevő rendőrök megsebesítéséhez vezetett – véletlenül, és a tiltakozók szándéka, akarata ellenére. A belügyi-rendőri erőszak felvonultatása a foglalás ideje alatt a közvéleményben éles kritikák tárgyát képezte, mert túlzó és erősen militarizált jellegű volt az erőszakmentes fiatalokkal szemben, de az erőszak eszközeinek masszív alkalmazására – legalábbis a parlamentnél és az előtte zajló sok és nagy tüntetésen – végül is nem került sor. Az NGO-aktivisták és az Amnesty International szerint viszont nem történt meg a Miniszterelnökség elfoglalásánál tanúsított rendőri túlkapasok és brutalitás kivizsgálása, és a felelősségre vonásra komoly kísérletet nem tettek. Ennek érdekében az

emberi jogi aktivisták még egy évvel az események után is megpróbálnak nyomást gyakorolni, és a hazai és nemzetközi közvélemény figyelmét felhívni erre.²⁹

A parlament elfoglalásának, és a kormányzati, miniszterelnöki székház később megkísérelt elfoglalásának legitimitását, igazolását a tiltakozók és támogatóik számára a polgári engedetlenség koncepciója³⁰ jelentette, amely a foglalás során zajló vitákban, de főleg azt követően, a 2015. márciusi egy éves évfordulós rendezvényeken kapott erőteljesebben hangot, a tiltakozók ellen ekkor még folyamatban lévő büntető- és egyéb eljárások árnyékában. A tiltakozók úgy érveltek, hogy kimerítettek minden legális-intézményes lehetőséget, sőt maga a többséget képviselő politikai párt lépett először a jogszerűtlenség oldalára. Szerintük manipulálva a házszabály értelmezését, egyoldalú döntéssel kívánta rendezni a Tajvan jövője szempontjából sorsdöntő jelentőségű kérdést. Az Egyezmény az egyre erősödő kapcsolatokkal szerintük a visszavonhatatlan csatlakozást előkészítő döntés, amelybe így sem a civil társadalom, sem más politikai tábor nem kaphatott volna semmiféle beleszólást.

Kétségtelenül jogellenes aktus volt a törvényhozás megszállása és a tervezett másik, a miniszterelnökségre irányuló foglalás kísérlete is, de erőszakmentes, békés, civil ellenállás révén zajlott, és az volt a célja, hogy nagyobb alkotmányos visszásságra hívja fel a figyelmet: a tajvani demokráciát veszélyeztető komoly autoriter fenyegetésre, mind a KMT, mind távlatilag, a befolyási lehetőségek megnyílásával Kína részéről. Ennek ára a tiltakozók szerint a kisebb súlyú szabályszegések sorozata volt, amelyek ugyan megsértették a jogot, de a nagyobb jelentőségű alkotmányos visszásságra hívták fel a figyelmet ezáltal. Tehát szerintük arányosak voltak a fenyegetés nagyságával, és ezért igazolhatók, indokolhatók polgári engedetlenségi akciókként.³¹ A parlament elfoglalása és a kapcsolódó tiltakozások sorozatai és kampányai így nyílttá és nyilvánossá tették azt a döntést, amit a KMT rövid úton és a nép, a közösség kirekesztésével kívánt meghozni. A tiltakozások lezárulásával a parlament épületét az eredeti

29 Az Amnesty International 2014–15 *Taiwan Report* szerint; 2014. március 23-án „A rendőrség széles körben erőszakot alkalmazott a tömegoszlatásnál „a Miniszterelnökség visszafoglalása során. Ez idáig nem volt ezzel kapcsolatosan semmiféle független vizsgálat a rendőrség magatartásával kapcsolatosan” ... „Legalább 46 ember, aki sérüléseket szenvedett a tiltakozás során, magánvádas bűncselekményként eljárást indított a Miniszterelnök és a magas rangú rendőri vezetők ellen. 2014 végéig azonban a bíróságok csak két eset tárgyalásával kapcsolatosan hoztak elutasító döntést azzal az indoklással, hogy túlságosan hasonlóak egy már tárgyalás alatt álló ügyhöz”. (Forrás: www.amnesty.org/en/countries/asia-and-the-pacific/taiwan/report-taiwan; a letöltés ideje: 2015. március 5.) Huang Kuo-csang, az Academia Sinica kutatója maga is eljárás alatt áll tiltakozóként. Úgy véli, „Az igazságszolgáltatás vaknak tette magát a magas rangú hivatalnokokkal szemben, ezt szelektív és politikai vizsgálatnak tekintjük” ... „olyan ez, mint a fehérterror idejében” (Loa LOK-SIN: *Az aktivisták megkérdőjelezik a rendőri brutalitás kivizsgálásának hiányát*, Taipei Times, 2015. március 8., 3.) Az egyik vádlott védője, Csen Ta-cseng szerint; „Manipulálják a bírói hatalmat, hogy elnyomják az emberek szabadságát, hogy elnémissák a demokráciáért tiltakozó aktivisták hangját.” (A „*Napr-forgó*” jogi képviselői elítélik a rendőri brutalitást, Taipei Times, 2015. február 14., 1–2.)

30 CSAPODY Tamás (kiad.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*, T-Twins, Budapest, 1991. Szerk. FELKAI Gábor: *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*, Rejtjel, Budapest, 2003.

31 John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*, Osiris, Budapest, 1997, 455–465.

állapotot helyreállítva, kitakarítva adták vissza rendeltetésének a tiltakozók. Végig alávetették magukat a hatósági eljárásnak, sőt a tiltakozások után a nevesített, a médiában szereplő vezetőség tagjai önként feljelentést tettek a foglalás és annak kísérlete miatt saját maguk ellen az ügyészségen, ahogyan azt az állampolgári engedetlenségi koncepció megkívánja: együttműködni a hatóságokkal, és nem elrejtteni a tudatos és szándékos jogsértést.

Ezzel a tiltakozók követték a Thoreau és a Gandhi, Martin Luther King nyomdokain járó, illetve a kortárs tiltakozási kultúrákban jelen lévő polgári engedetlenségi koncepció³² ama hagyományát, hogy önként alá kell magukat vetni a jogi eljárásnak, tudatosan vállalniuk kell a szabályszegés jogkövetkezményeit, de abban a reményben, hogy a nagyobb alkotmányos visszásság felismerése a közvéleményben a döntéshozókat a szabályszegésre kiróható szankciót alkalmazásától való elállásra bírja rá. Ez a szándékolt következmény, ami tulajdonképpen a polgári engedetlenség alkalmazásának elfogadását jelenti a többség és a hatóságok részéről, egyelőre még várat magára. Az egyéves évfordulón, 2015 tavaszán és azt követően az ügyészség még a vádemelés előkészületeivel foglalkozott, és az egymástól elkülönített egyéni ügyek nem jutottak még el a bírósági szakaszba. (Sokak véleménye szerint a hatóságok igyekeztek kivárni a 2016. januári országgyűlési választások eredményét, nehogy az új politikai többséget provokálja döntésük.) A polgári engedetlenségről folyó viták jelen vannak a nyilvánosságban Hongkongban és Tajvanon egyaránt.³³ Komoly próbatétele ez Kína türelmének, sokan aggódnak is emiatt a régió és a világ biztonságpolitikai szerkezetével kapcsolatos esetleges hatások, sőt akár a Kínán belüli demokratizálódás helyett a „hardliner” szárny megerősödésének lehetőségére is utalnak. Valóban, ahogyan azt Jürgen Habermas megállapítja,³⁴ a polgári engedetlenség a demokratikus jogállam próbaköve – ami még egyelőre létezik Hongkongban és Tajvanon, Kínában azonban még létre sem jött.

A tiltakozássorozat alapgondolatai, szlogenjei a „Nem a CSSTA Egyezményre”, „Nem a kormánypárt önkényes lépésére”, „Ne döntsenek a sorsunkról nélkülünk” voltak. A foglalók, a tiltakozók persze ezeket másként és másként értelmezték. Ha rendszerezve szemléljük azokat az eseteket, amikor céljaikat sajtótájékoztatókon, gyűléseken, virtuális és nyomtatott kommunikációban megjelenítették, változó formában, sorrendben, fokozatosan kiegészülve, váltakozva, de nagyjából ezeket a követeléseket fogalmazták meg:

- 32 Móhandasz Karamcsand GANDHI: *Önéletrajz*, Európa, Budapest, 1987.; Mahatma GANDHI: *Az erkölcsiség vallása*, Farkas Lőrinc Imre K., Budapest, 1998.; Henry David THOREAU: *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*, Európa, Budapest, 1990.; Steve CRAWSHAW, John JACKSON: *Civil bátorság. A hatalom nélküliek hatalma*, HVG Könyvek, Budapest, 2011.; SZABÓ Máté: *Polgári engedetlenség és civil kultúra*, Civil Szemle, 8(2009)/3, 7–21.; William Robert MILLER: *Martin Luther King*, Discuss Books, New York, 1968.; SZENKOVICS Dezső: *M. K. Gandhi filozófiai gondolkodása*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2014.
- 33 Brian Christopher JONES, Yen-Tu SU: *Confrontational Contestation and Democratic Compromise: The Sunflower Movement and its Aftermath*, Hong Kong Law Review, Spring 2015 (megjelenés alatt). Forrás: http://works.bepress.com/brian_jones/28/ (A letöltés ideje: 2015. március 10.)
- 34 Jürgen HABERMAS: *Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve* = szerk. FELKAI: *i. m.*, 147–189.

1. Normális parlamenti úton, és ne a KMT egyoldalú többség döntése, a helyzet szülte kényszermegoldása („30 másodperces döntés”) alapján történjék meg a CSSTA Egyezmény ratifikálása.
2. Ezt előzze meg a CSSTA Egyezmény felügyeleti törvényének megalkotása, ugyancsak szabályos parlamenti úton, amely már legyen hatályban a ratifikáció idején.
3. Olyan új alkotmányhoz vezető, a népi kezdeményezéseket is befogadó, 21. századi alkotmányozási folyamat elindítása, ami a jövőben kizárja a hasonló antidemokratikus döntések megszületését új intézményes berendezkedés révén.

2014. március 18-án este foglalták el a tiltakozók a parlamentet, amelyet április 10-ig elfoglalva tartottak. Akkor ürítették ki önként a diákok, és állították helyre lehetőségeikhez mértén a foglalás előtti állapotba, amikor vezetőik deklarálták, hogy a mozgalom és a tiltakozás elérte céljait. Jóllehet a rendőrség kezdetben kísérletet tett az ülésterem kiürítésére, és a későbbiekben több jel is arra mutatott, hogy felkészültek erre, azonban a jelenlévő DPP- és TszU-képviselők személyi mentességükkel élve, a rendőröknek ellenállva akadályozták meg a rendőri intézkedések végrehajtását. Ezért a rendőrséget irányítók nyilvánvalóan nem kívánták egy bizonyos idő után tovább erőltetni az erőszakos megoldást, hiszen a törvényhozásban zajló rendőri kényszerintézkedések képe a médiában, különösen ha azoknak ellenzéki képviselők válhatnak a célpontjává, nyilvánvalóan nem volt kívánatos sem a szerződés társadalmi elfogadtatása, sem pedig a 2014 őszén tartott helyi választások esélyei szempontjából. A belügyi szervek kezdetben hermetikusan lezárták az elfoglalt üléstermet, és a víz és villany kikapcsolásával fenyegettek, nem engedtek be újságírókat, és kísérletet tettek a terem kiürítésére. De a bennmaradó ellenzéki képviselők és a parlament épülete körül éjjel is kitarató tömeg nyomására el kellett állniuk az izolációs stratégia folytatásától. A feszültség további kiéleződésének a KMT házelnökének a beavatkozása vetett véget, aki az erőszakos kiürítés újabb kísérleteit elutasította.

A diákok és a fiatalok természetesen nem egyedül tiltakoztak, bár a közvetlenül az épületben tartózkodást, és ezzel a büntethetőséget többnyire mégis az egyetemi hallgatók vállalták. Részben a kényszerintézkedések alkalmazását, a büntethetőség esélyeinek kizárását, részben a társadalmi részvétel hangsúlyozását szolgálta az épület igen intenzív, széles körű, „24 órás” látogatottsága értelmiségiek, közéleti személyiségek, szimpatizánsok, újságírók, érdeklődő külföldiek, civilek stb. részéről. „Menő” volt saját blogot nyitni a bent jártaknak, akik egy része hol létrával, hol a kapukon át közlekedett, mikor hogyan volt megoldható. A foglalást már egy NGO-hálózat határozta el, és szervezte meg, ez mindvégig működött és kibővült különféle bázisdemokratikus, ökológiai, regionális és függetlenségi elkötelezettségű, valamint formális és informális diákszervezetekkel. Sőt, a tudomány képviselői, jeles akadémikusok (Academia Sinica, Tajvan) és több nagy egyetem tanárainak és vezetőinek egy része deklaráta támogatását, kérte nyilvánosan a tiltakozók büntetlenségét, a tiltakozás erőszakmentes kezelését. Mivel az értelmiségi elit is nagymértékben pártpolitikailag polarizált, nyilván a DPP-szimpatizánsok és a „független” értelmiség volt közöttük

jelen elsődlegesen, de néhány a KMT-hez közel álló személyiség pozitív, a tiltakozókat támogató nyilatkozata igen nagy visszhangot váltott ki. Összességében a foglalás után is fennmaradt az erőteljes civil hálózat, amely az évfordulón, 2015. március 18-án sok, főként fórum jellegű rendezvénnyel és kezdeményezéssel jelentkezett a tajvani egyetemi és általános közéletben. A nagy, a parlament környékén zajló tömegtüntetéseken a foglalás alatt pedig nyilvánvalóan nem csupán a diákság, hanem a politikailag aktív lakosság sok foglalkozási és korcsoportja vett részt, főként persze az egyetemet végzett, fővárosi és ellenzéki milióból, de más különféle szakszervezetek, foglalkozási és szakmai szervezetek, korporációk, egyesületek stb. is.

A megosztott politikai eliten belül a parlamentben tiltakozók élvezték az ellenzéki pártok direkt és indirekt támogatását, valamint a belső ellentétektől feszített KMT „disszidenseinek” vétói is az ő malmukra hajtották a vizet. Sőt, a tajvani mozgalmak elemzője, Ming-sho Ho szerint Tajvanon éppen az erős politikai megosztottság, a „polarizált politikai lehetőségstruktúra” (*political opportunity structure*) kihasználása a tiltakozók részéről tette lehetővé a parlament belső terének hosszabb elfoglalását.³⁵ A közvélemény-kutatások adatai, valamint a támogató tüntetések – köztük a Tajvanban állítólag a valaha volt legnagyobb, több mint félmillió résztvevővel – létszáma alapján változó, de egészében igen széles társadalmi-politikai támogatásuk volt. A társadalmi támogatottságot mutatja, hogy ezek után nagyon gyorsan és a foglalás teljes idejére adományokból biztosították a foglalók ellátását és „kényelmét” (pokrócok, hálózsákok, matracok), azaz a foglalás hosszabb távú fenntartását. Sokan készek voltak az elfáradó, vagy más ügyeik által elszólitott foglalók leváltására, helyettesítésére, a rotációra. A diákok „kidíszítették” az üléstermet transzparensseikkel, műalkotásokkal, és gyűléseket, demokratikus közösségi rendezvényeket tartottak ott. A megszállt parlament az alternatív média és a bázisdemokratikus közösségiség, az amerikai szemlélők számára az 1968-as időket felidéző helyszínné, szituációvá vált. A foglalás ideje alatt a szociális média végig a helyszínről tudósított, a foglalás médialefedettsége ezen a szinten biztosított volt, és a rendőri beavatkozásokat követően a tajvani média-párt-politikai szelektivitásának megfelelően bemutatva az eseményeket, mindvégig tudósított azokról. A tiltakozás bekerült a globális közösségi és hagyományos médiába, és hatással lehetett a későbbi hongkongi tiltakozások megszervezésére. Hongkongban 2015 tavaszán szintén a középületek elfoglalásával fenyegetőztek a tiltakozók, akik ismét a 2017-es választások szabályozásának egyoldalú kínai diktátuma ellen tüntettek, illetve a Kína érdekeit képviselő és a Hongkong alkotmányosságát megsértő jelenlegi kormányzó lemondását követelték.

35 Ming-sho Ho: *Occupy Congress in Taiwan: Political Opportunity, Threat, and the Sunflower Movement*, *Journal of East Asian Studies*, 15(2015), 69–97.; Ming-sho Ho (National Taiwan University, NTU) szociológus a Tajvan demokratizálódását követően kialakult társadalmi mozgalmak és tiltakozások otthon és külföldön egyaránt elismert vezető kutatója, akinek előadását fordítás segítségével követhettem a Napraforgó-tiltakozás egyéves évfordulóján megrendezett konferencián az NTU-n (2015. március 18–19.) Tajpejben, majd lehetővé tette igen kiterjedt angol nyelvű munkásságának megismerését, és többszöri konzultációval segítette munkámat.

Nyilvánvaló az alternatív, látványos elemekkel megtámogatott 2014-es tajvani parlamentfoglalás kapcsolódása a kortárs occupy-mozgalmakhoz.³⁶ Az „occupy-mozgalmak” a gazdasági-pénzügyi válság hatására jelentek meg 2009–2012 között az USA és Nyugat-Európa több államában, illetve nagyvárosaiban. Főként nyílt, központi tereken hosszabb ideig „camp”, alternatív, tiltakozó életforma és folyamatos demonstráció létrehozását jelentik a gazdasági-pénzügyi-társadalmi válság neoliberais, a társadalom többsége (a 99%) rovására zajló kezelése, és abban az elit (1%) érdekeinek és igényeinek szemérmetlen érvényesítése miatt. Bázisdemokratikus döntéshozatali elveket³⁷ kívánják megvalósítani a gyűléseiken, tüntetéseiken, és a közvetlen demokrácia kiterjesztésének a hívei, fő szócsövük a szociális média, az állampolgári engedetlenség erőszakmentes formáit alkalmazzák. Folytatják a globalizációkritikus mozgalmak munkáját, használják üzeneteiket, de elsődlegesen fiatalok alternatív szerveződését és szélesebb politikai koalíciók kialakításának igényét jelentik, az adott ország vezetésének címezve követeléseiket. Ebben a vonatkozásban új szakaszt jelentenek a politikai mozgalmak történetében, mások, mint a globalizációkritikus mozgalmak „ellenrendezvényei” (*counter-summit*) a nagy globális döntéshozó konferenciákkal (NATO, G7, G20, Davos) szemben, azokat megzavarni igyekezve.³⁸ Az „occupy” típusú tiltakozás közterek demonstratív elfoglalása változó célokkal, hosszabb távon ott alternatív életformákat kialakítva, és a közterek használatát ellehetetlenítve: az USA és Nyugat-Európa nagyvárosaiban kialakított „Occupy camp”-ek sajátos formákban terjedtek el (*diffusion* – a mozgalomkutatás szakkifejezése) Hongkongban és Tajvanon, a Kínával való konfliktusok polarizáló hatású megjelenítésére a helyi és a globális nyilvánosságban.

A középületek elfoglalása közpolitikai célokból tulajdonképpen mindenféle radikális politikai mozgalom eszköztárában szerepelhet. A „Napraforgó” („Sunflower”) bizonyos vonatkozásban mindkét hagyományt folytatja. A fiataloknak az interneten és a szociális médiával szervezett „occupy” mozgalma volt, amely az *establishment*, a politikai elit átláthatatlan üzelmei, a parlament mint a „nép” számára „fekete doboz” ellen irányult, az adott kül- és belpolitikai konfliktusban egy a demokráciát és a nemzeti érdekeket veszélyeztető döntés megakadályozását célozta, és komoly társadalmi-politikai támogatással rendelkezett.

A tiltakozás dinamikája, a konfliktus eskalálódása és a megoldás

A parlament elfoglalása alatt és után Tajvan politikai rendszere a kihívás hatására mozgásnak indult, és több szinten, szakaszban párhuzamosan játszódtak a tiltakozás

36 Donatella della PORTA: *Poliszt alkotni. Szociális fórumok és demokrácia a globális igazságossági mozgalomban*, Fordulat (Új folyam), Vol. 2., 2010/4, 10–44.; ed. Michael SCHERER: *What is Occupy? Inside the Global Movement*, NY Time Books, New York, 2011.; David GRAEBER: *Inside Occupy*, Campus, Frankfurt am Main, 2012.; Wolfgang KRAUSHAAR: *Diplomások lázadása. Az arab tavasztól az Occupy mozgalomig*, Napvilág, Budapest, 2012.

37 Wolfgang STERNSTEIN: *Senkinek semmi hatalmat!* = szerk. FELKAI: *i. m.*, 193–196.

38 eds. Flesher FOMINAYA, Cristina and Laurence COX: *Understanding European Movements: New Social Movements, Global Justice Struggles, Anti-Austerity Protest*, Routledge, London, 2013.

és a tajvani politika alakulása szempontjából egyaránt fontos folyamatok.³⁹ A tiltakozás radikalizálódása és demobilizációja a konfliktus eszkalációjának és deeszkalációjának, illetve a politikai keretfeltételek azt elősegítő vagy akadályozó dinamikájának megfelelően alakult. Az eleve heterogén aktivista és támogatói kört egyesítette és fókuszálta az egyponos követelés: ne szülessen meg a KMT egyoldalú döntése alapján a CSST Egyezmény ratifikálása.

Az ezen túlmenő követelésekben nem volt teljes az egyetértés; voltak belső viták azok között, akik csupán magának a döntésnek ezt a módját utasították el,⁴⁰ és olyanok között is, akik magát a szerződés egészét tekintették elutasítandónak, és persze voltak olyan vélemények és álláspontok is, amelyek azt szelektíven, valamilyen tartalommal kiegészítve, másokat abból törölve támogatták volna a részletes vita utáni elfogadását. Amikor néhány nap után nyilvánvalóvá vált, hogy a kormányzat direkt formában nem tárgyal velük, a parlamentet elfoglaló diákok vezetői a KMT pártszékházainak „elfoglalására”, munkájuk blokád alá vételére, a környékükön rendezett demonstrációkra kérték a társadalmat, hogy a párt végre megmozduljon – a tiltakozás valóban országsszerte, igen széles körben meg is történt, a pártlétesítmények körüli tüntetésekkel.

Mivel az elnök és a kormány erre sem reagált, felvetődött az alkotmányozás, az alkotmányozó nemzetgyűlés gondolata, és a mozgalmi radikálisok, a „hardliner” stratégia követői – titokban tartva azt a mérsékeltek előtt – elhatározták a miniszterelnökség székhelyének megszállását. A március 23-án bekövetkezett foglalást a rendőrség rövid úton és kényszerítő eszközök sokak szerint brutális bevetésével feloszlatta – melynek során több tiltakozó és az egyik TSzU-képviselő is megsérült –, és az épületet visszafoglalta. A KMT-n belüli megosztottság politikai, szervezeti és személyi okai kívül esnek a mi érdeklődési körünkön. Mindenesetre a válság idején napról napra támogatását és tekintélyét vesztő köztársasági elnökkel szemben mind a parlament elnöke, Wang Jin-ping – aki vele igen éles és személyes ellentétben állt –, mind más jelentős KMT-vezetők, politikusok⁴¹ is nyíltan – de valószínűleg többen inkább a színpalak mögött – egyaránt a tiltakozókkal való békés, tárgyalásos megegyezés szükségességére hívták fel a párton belül a figyelmet. Ez felelt meg ugyanis a békés rendszerváltozás tajvani hagyományának, amelyben a KMT reformszárnyának hasonló szerepe volt, mint Kelet-Európában a Gorbacsov mögé felzárkózó „softliner” reform-

39 David Curtis WRIGHT: *Chasing Sunflowers: Personal Firsthand Observations of the Student Occupation of the Legislative Yuan and Popular Protests in Taiwan, 18 March – 10 April 2014*, Journal of Military and Strategic Studies, Vol. 15., No. 4., 2014, 134–200. J. Michael Cole: *i. m.*, 363–413.

40 Így nyilatkozott például a Tajvani Nemzeti Egyetem (National Taiwan University, NTU) matematikaprofesszorainak egy csoportja; „Nem utasítjuk el a szolgáltatási kereskedelmi egyezmény aláírását teljes egészében... de az aláírás és a felülvizsgálat folyamatának transzparensnek, átláthatónak kell lennie, és megfelelő eljárásban kell megtörténnie. Ezért támogatjuk azt, amit a diákok követelnek, elutasítanak minden megegyezést, ami egy 'fekete doboz' belsejében jön létre.” (Sunflower Student Movement, *Wikipedia*; forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Sunflower_Student_Movement, 7.; a letöltés ideje: 2015. március 5.)

41 Így Tajpej (Taipei City), a főváros és Új-Tajpej város (New Taipei City; ez olyan, mintha Pest megyét Új-Budapestnek hívnánk, és az tényleg egy metropolisz lenne) befolyásos, KMT delegálta polgármesterei.

kommunistáknak.⁴² Wang Jin-ping, a KMT-s házelnök pozíciójából pedig a rendőri erők kitiltása a parlamentből igen erős támogató lépés volt a tiltakozás folytatásához. Az események hatására az ellenzéki DPP-n belül egyre nagyobb teret nyert a szerződés elutasításának és a tiltakozás további támogatásának a gondolata mint követendő stratégia, a tiltakozókkal szemben nyilvánvalóan fennálló véleménykülönbségeik ellenére, és jó érzékkel látták meg benne a közelgő, az őszi helyhatósági választásokon aztán nagy sikerrel felhasznált esélyt. A miniszterelnök hivatalának megkísérelt elfoglalása után a KMT-n belül az összetartás és a parlament rendőri kiürítésének gondolata erősödött fel, de nem vált kizárólagossá. A tiltakozók kísérletet tettek a sikertelen foglalás után a tiltakozások erőteljesebb koordinálására, és március 30-ára megszervezték Tajvan történetének sokak szerint legnagyobb tüntetését a parlament és az elnöki palota közötti sugárúton. Az elnök kénytelen, vagy végül is hajlandó volt tárgyalni a tiltakozókkal, de nem sok eredménnyel.

A sikertelen foglalási kísérlet és a lehetséges tiltakozási taktikai eszköztár kimerítése után, tekintettel a KMT pozíciójának a rendőri beavatkozás felé mutató fejlődésére, a tiltakozók azzal az utóbb kompromisszumra alkalmasnak tűnő javaslattal álltak elő, hogy a parlament először alkosson törvényt a szerződés végrehajtásának ellenőrzéséről, majd aztán annak alapján, megfelelő garanciákkal következzen az egyezmény ratifikálása. Április elején a készenléti rendőrség nagy erővel kivonult a parlament épülete köré, és csökkenni látszott a tiltakozás támogatottsága. A diákokat pedig egyre szorították a Tajvanon igen komolyan vett tanulmányi kötelezettségek. Ekkor ismét a köztársasági elnökkel igen rossz viszonyban lévő házelnök Wang (KMT) – a párton belül a tiltakozókkal kapcsolatosan a „*softliner*” irány vezéregyénisége – látogatott a parlamentbe a diákokhoz, és tett ígéretet utóbbi kompromisszumos követelésük elfogadására; nem lesz ratifikáció a parlamentben a garanciákat tartalmazó törvény meghozatala előtt. Április 7-én a diákok és tiltakozók vezetői április 10-ei határidővel egyoldalúan deklarálták az eredeti állapotába visszaállított ülésterem és épület teljes kiürítését, ami bekövetkezett, és véget vetett a hosszú foglalásnak.

A konfliktus után

A társadalmi mozgalmak és tiltakozások sikere és kudarca többdimenzionális keretben értelmezhető. „A cél semmi, a mozgalom minden” – állítja Eduard Bernstein német szociáldemokrata sokat idézett mondata, előtérbe állítva a szervezeti stabilizáció kérdését. Ebben a vonatkozásban az ad hoc koalíció, amit az egyponos követelés – ne fogadják el csupán a KMT szavazataival „harminc másodperc alatt” a CSSTA Egyezményt – hozott össze, nyilvánvalóan nem tudott hosszabb időn át fennmaradni. Létezik még ugyan az NGO- hálózat, de a *hardliner* és *softliner* csoportok, valamint a különféle stratégiai célokat követők útja ismét elválni látszik, amennyire egyaránt még követhető. Néhányan, bizonyos csoportok új, radikális pártokat alapítottak. Ezeknek

42 Juan LINZ, Alfred STEPAN: *Problems of Democratic Transitions and Consolidation*, MD: Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.; CAO–HUANG–SUN: *i. m.*

a kétosztatú pártrendszerben a „zöld tábor” („*pan-green*”) hálózat szélén van a helyük, és fennmaradásuk az 5%-os küszöb következtében a 2016. januári parlamenti választásokon eldőlt; egyetlen kis párt érte el azt, az „Új hatalom pártja” (New Power Party), 6 képviselővel. A többi kis „diákpárt”, a zöldek, a szociáldemokraták kihullottak. Azonban az elemzők szerint az NPP az új generációk pártja lehet, önálló arculattal, de a DPP felé hajló, inkább „függetlenségi” profillal Kínával és a KMT-vel szemben. Az új minőség sokak szerint a tajvani pártrendszer új átalakulását jelenti, a tiltakozók pártjával a „harmadik erőként”. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 2016. januári választásokon volt az eddigi legalacsonyabb a részvétel, és valószínűleg épp a biztos bukás miatt elmaradó KMT-támogatók sokasága hiányzott, az ő jelenlétük mellett a „harmadik erő” esélye gyengébb lett volna. Mások a korábbi aktivisták közül az NGO-munka, a „társadalmi vállalkozások”, a politikai nevelés irányába mozdultak, és ez elvezeti őket a direkt, nyílt politizálástól. A nagyszámú támogató számára pedig csupán átmeneti elkötelezettség marad a demokratikus közéletért folytatott küzdelemben való részvétel, avagy visszatérnek szokott „politikai fészékükbe”, a DPP-nek és szövetségeseinek vagy néhány kisebb radikális pártnak és civil-politikai közösségnek a táborába.

A politikailag orientált NGO-hálózat⁴³ ma elsődlegesen az alkotmányos reform lehetőségére koncentrál, ami azonban eléggé behatárolható perspektívákkal rendelkezik a mai Tajvanban. A parlamenti választások előtt hat hónappal ugyanis nem lehet Tajvanban alkotmányt módosítani. Így a parlamenti ülészek végéig (2015. június 16.) kellett volna ezt előkészíteni, és megszavazni a törvényhozásnak ahhoz, hogy januárban, a választásokon a parlamentben kialakult kétharmados konszenzus alapján megfogalmazott kérdésekről egyben népszavazást is lehessen tartani. Van néhány követelés, amelyeket az NGO-koalíció és sokan mindkét pártban akár el is fogadnának, így pl. a választójog 20 évről 18-ra csökkentése. Az 5% -os küszöb leszállításáról 3%-ra szintén megegyezés van jelenleg a két nagy párt között. Ez azért racionális az ő szempontjukból, mert „táboruk” kisebb pártjai, politikai szervezetei így szavazataikkal parlamenti helyekhez juthatnának. Más, a választási rendszert arányos irányba módosító javaslatokról vagy a választókerületek kiegyensúlyozottabb kialakításától mindkét nagy pártnak csak félnivalója van. Azonban a határidőre (2015. június 16.) a hosszas előkészítő tárgyalások ellenére, amelyeken látszólag kialakult a megegyezés a fenti pontokon, mégsem született formalizált megegyezés, és elmaradt a parlamenti szavazás, helyette a két nagy párt kölcsönösen egymást vádolta a kudarc miatt.

Sokak szerint ez azért is történt így, mert az alkotmányozásban, illetve annak bevezetésében és feltételeinek enyhítésében el van rejtve egy igen érzékeny kérdés. Mégpedig a jelenlegi, az 1946-ban Kínában (Nanking) megalkotott és többször módosított alkotmány még tartalmazza az egykori Nyugat-Németország, az NSZK Alaptörvényéhez hasonló újraegyesítési formulát, a „felszabadult” Kína államiságának újjáalakítására való törekvést. Ez a Csang Kaj-sek-féle formula akkor nem tetszett a Kínai Népköztársaságnak, ma pedig attól tarthatnak, hogy a tajvani függetlenségpártiak

43 Civic Alliance for Promote Constitutional Reform, Civil Szövetség az Alkotmányos Reformok Előmozdítására.

még ezt is valahogy törölni, avagy úgy átfogalmazni igyekeznének, ami szembemenne a Népköztársaság „egy Kína” elvével. A KMT is tart ettől a törekvéstől, ami valószínűleg megjelenne a radikálisok követeléseiben, amelyeket a DPP – ha nem is támogatna talán közvetlenül, de – a maga javára kísérelhetné meg felhasználni. Ezért az alkotmánymódosítás, nem beszélve az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáról, nem történhetett meg a választások előtt, de talán még jóval utána sem indulhat meg, az egymást erősítő félelmek miatt (Kínához való viszony, a párt érdeke a választások szabályainak átalakulásával stb.).⁴⁴

A jelenlegi elnök- és parlamenti választás nyertese, a DPP sok radikális és a tiltakozókhöz, illetve az NGO-hoz közeli javaslatot vetett fel a választások előtt. Átfogó választási és államreform, demokratizálás, az emberi jogok kiterjesztő értelmezései, a sokat bírált bírósági rendszer reformja mind igen-igen fontos és valóban aktuális kérdések, de majd 2016 folyamán, főként az új elnök május 20-i beiktatási beszéde, illetve a kormányprogram és annak végrehajtása során derülhet ki, hogy mi is lesz ezekből a szép célokból a gyakorlatban.

Így az NGO-koalíció nagyon sok jó alkotmányos-emberi jogi javaslata és érve, az emberi jogok hatékonyabb védelmének érdekében – nem önmaga okán/miatt, hanem a Kína–Tajvan-viszony mostani, nagyon érzékeny volta, illetve a duálisan polarizált pártrendszer jelenlegi szerkezete, és az alkotmányhoz való hozzányúlással kinyíló éles fogú csapdák sokasága ellenére talán mégis – felkerülhet a politika napirendjére a DPP választási győzelme után. Az NGO-koalíciótól és a jogászai értelmiség reformpárti részétől származó javaslatoknak egy részét az ellenzéki DPP támogatta, pl. a gyülekezési jog szabályainak, de az emberi jogi normák összességének a mai kor szintjén történő újragondolását és szabályozását is.⁴⁵ Azonban ez a szándéknyilatkozat egyelőre nem méretett még meg a politikai gyakorlatban, és talán majd kormányon a DPP ismét „középre” húzódik.

A hatékony alkotmányozásnak ugyancsak erős korlátja, hogy a széles, kétharmados parlamenti konszenzussal – a DPP most rendelkezik ezzel – kialakított parlamenti javaslatokat azután a választójoggal rendelkező – ma ez a 20. életév betöltéséhez kötött – teljes népesség statisztikai felét meghaladó – nem a résztvevőket! – népszavazásnak kell egybehangzó igennel megerősítenie. Sokan úgy vélik, hogy ezt a túl erős küszöböt az alkotmányozásra csak egy módon lehet átlépni, ha azt a pártok és a lakosság konszenzussal, a népszavazáson eltörölné.⁴⁶ Ennek dacára az alkotmányjog

44 Csang Kaj-sek végig működtette a szigetre költöztetett alkotmányozó nemzetgyűlést a saját újraegyesítési igényének megfelelően, ma épülete üresen áll a Taipeii környező hegyekben, mivel a demokratizálódás során régóta indokolatlan volt a létezése, hiszen már Tajvanra telepítve sem képviselhette Kína egészét, ezért ezt az intézményt feloszlatták.

45 *Expand Rights Protection in Constitution: Advocates*, Taipei Times, 2005. május 14., 3. Forrás: <http://www.taipeitimes.com/News/taiwan/archives/2015/05/14/2003618250> (A letöltés ideje: 2015. május. 14.)

46 Ezt célozta meg a Tajpei Menet (*Taipei March*) népi kezdeményezésű aláírásgyűjtési kampány, amely szintén a *Sunflower* egykori aktivistáihoz és az NGO-k koalíciójához kötődik. Össze is gyűlt kilenc hónap alatt 130 000 aláírás, tehát az első fázis, ami 90 000 aláírás gyűjtését írja elő, lezárult 2015. május 3-án. Azonban a második fázisban 900 000 aláírást kellett volna összegyűjteni ahhoz, hogy a kérdés szerepelhessen a 2016. január 16-i parlamenti és elnökválasztás mellé „álmodott” népszavazáson, ami ennek hiányában nem került megrendezésre.

és a politikatudomány képviselői, illetve a média – meg persze a demokratikus mozgalmak aktivistái – élénken vitatják különböző fórumokon a fél-elnöki rendszernek a prezidenciális avagy a parlamentáris rendszerbe való átalakításának lehetőségét, az emberi jogok védelmének hatékonyabbá tételének módjait, és keresik a közvetlen demokrácia még a jelenleginél(!) is nagyobb lehetőségeit.

Érdekes gyakorlati kezdeményezés volt (nagyon hasonlóan a nálunk 1988–89-ben megindult visszahívási kampányhoz) az NGO-koalíció oldaláról, hogy élve az alkotmány adta lehetőséggel, a választók hívják vissza azokat a képviselőket, akik megszavazták vagy megszavazták volna a CSSTA Egyezmény ratifikációját a parlamentben a tiltakozók által elutasított gyorsított módon. Történtek is erre kísérletek ottlétem ideje alatt – pl. a főváros, Tajpej bizonyos választókerületeiben –, de mivel ilyenkor a jogszabály szerint nem lehetséges kampányt folytatni, és a kerület választóinak több mint 50%-a kell a visszahívás érvényességéhez, ezek a próbálkozások is eleve kudarcra voltak ítélve, de legalább rámutattak a jelenlegi szabályozás problémáira. Ennek orvoslására az intézmény, az imperatív mandátum valóban funkcionálóvá tételére a DPP a választókerületekben az 50% helyett 33%-ra szállítaná le az érvényes képviselői visszahíváshoz elegendő szavazatok arányát – legalábbis ellenzékben még ezt állították.

Ugyancsak a „Napraforgó” tiltakozás sikerének egyik kritériuma volt, hogy a tiltakozókat végül már mindenki elfogadta tárgyalópartnerként, az elnök, a kormányzat, a parlament elnöke. Ő törte át az elutasítás frontját, mert rögtön az első foglalási napon a parlamentbe látogatott, és kizárta az erőszakos megoldás lehetőségét. Ezzel mintegy megfosztotta magasabb, házelnöki legitimitációjával a konfliktus többi szereplőjét a tárgyalási pozíció elfoglalásától, és ezáltal a rendőrség a kezdeti fenyegetések és a házelnöki vétó után mindvégig kikerült ebből, a köztársasági elnök és a miniszterelnök később szálltak be, de mindvégig a házelnök maradt a hivatalos oldalról a helyzet ura. A DPP és a TSzU mindvégig a tiltakozókat támogatták, és az őszi helyhatósági választásokon a KMT igen súlyos vereséget szenvedett el a „zöld táborból” („*pan-green*”), a 2016. januári országgyűlési és elnökválasztások eredményének előjátékaként. Összességében a 2014. őszi helyhatósági választásokon a részvétel nem nőtt jelentős mértékben, mivel valószínűleg a KMT szavazói nagymértékben távol maradtak – akárcsak 2016-ban –, és az ellenzék aratott a politikailag aktívabbak révén. Önálló erőt a tiltakozó mozgalom, illetve az abból kialakított radikális pártocskák a helyi választásokon nem tudott elérni, a 2016. évi parlamenti választáson elnyert hat mandátum nem kevés, és nagyra értékelt az elemzők és a nyilvánosság körében, mint az „új politika” előszele.

A célok vonatkozásában a tiltakozóknak annyit sikerült elérniük, hogy a CSSTA Egyezmény nem kerül a „30 másodperces szavazással” elfogadásra, és ez már valami. Szélesebb NGO- és pártkoalíció jött létre ennek a megoldásnak az elutasítására, ami átmenetileg központi jelentőségűvé vált az ellenzéki nagypárt, a DPP számára is. A CSSTA Egyezmény felülvizsgálati törvényére kb. 60 javaslat volt a leköszönő parlament előtt, és egyiket sem tárgyalta meg az előző, a KMT többségű parlament. Az egyezmény ratifikációja tehát nem került az országgyűlés elé a 2016. januári választásokig, sorsa igen kérdéses, és az új, DPP többségű parlamentre maradt ennek a fontos, a Kína–Tajvan-viszony érzékeny pontját jelentő kérdésnek az eldöntése.

Perspektívák és alternatívák

Eközben az egyezmény szabályozási kerete nélkül, de zajlik a Kína és Tajvan közötti gazdasági kapcsolatok és velük a szolgáltató szektor kapcsolatainak további kiépülése, melynek látványos példája a Kínából Tajvanba irányuló tömeges turizmus, ami egyre nagyobb szerepet tölt be a sziget szolgáltató szektorában, munkahelyek tömegét teremtve és tartva fenn. Az egyezmény nélkül a kínai beruházás azonban bizonyos területeken nem lehetséges. A kölcsönösen elfogadott és aláírt egyezmény ratifikációjának tömeges elutasítása a tajvani polgárok jelentős része által, amely az egyezményen túlmutató általános politikai jelentőséggel bír, provokálta a KMT Kína-, és Kína Tajvan-politikáját. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bizonyos értelemben a „Napraforgó”-tiltakozás egy határt jelölt ki a tajvani politikának, amit nem nagyon lehet átlépni. Általában nem lehet a tajvani demokráciát az aktív, fiatal, erőforrásokkal rendelkező ellen-elittel szemben kormányozni, amely most határozottan a jelenlegi ellenzéket, a „zöld tábor” erősítette meg, és meggyengítette a KMT-t, illetve vele a „kék tábor”. A Kínához közeledés politikájában is meghúzta a határt a tiltakozás; nem lehet az ottani centralizált-bürokratikus, egypártrendszeri típusú döntéseket hozni a tajvani demokráciában, a külpolitikai nyitás nem lehet a demokrácia leépítésének a forrása. A belpolitikai folyamatok ebben a vonatkozásban nagymértékű megerősítést kapnak Hongkongban a választások szabályozásának visszasságairól folyó 2014–2015. évi tiltakozásoktól, amelyek Peking antidemokratikus, centralizáló, egypártrendszeri logikájú törekvései ellen irányultak, hasonlóan Tajvanhoz, a diákok, fiatal értelmiségiek vezető szerepével.⁴⁷ A tajvaniak könnyen láthatják meg saját jövőjük egyik fenyegető alternatíváját Hongkong mai problémáiban. A két terület demokráciájának részben Pekingből importált problémái csak részben jelennek meg a tiltakozásokban (kisebb mértékben, de Makaó tiltakozásának ügyében is, ahol a parlament a saját fizetését kívánta olyan mértékűre emelni, hogy belső tiltakozást váltott ki, és még Peking is szót emelt ellene),⁴⁸ hiszen a tiltakozás csak az egyik, és viszonylag ritka esete a demokrácia problémái megjelenítésének az ázsiai, a konfucianus engedelmisség hagyományaira épülő politikai kultúrákban.

Ezeknek a rendszereknek közös vonása az önkényes és egyoldalú döntésekre való hajlam – az ázsiai hagyományok és a mindent átszövő korrupciós hálózatok alapján. A Kínából származó gyanús, féllégális, illegális módokon megszerzett korrupciós és egyéb profitok elhelyezésére Hongkong, Makaó és Tajvan a maguk kétoldali nyitottságával igencsak alkalmasak. Kína pedig kereskedelmi partnerként, beruházóként, anyaországi ösztöndíjak biztosítójaként épül be Tajvan gazdaságába, társadalmába,

47 Ma NGOK: *Civil Society and Democratization in Hong Kong Paradox and Duality*, Taiwan Journal of Democracy, Vol. 4., No. 2., 155–175.; Stephan ORTMANN: *The Umbrella Movement and Hong Kong's Protected Democratization Process*, Asian Affairs, 2015, Vol. 46., No. 1., 32–50.; Stephan ORTMANN: *Democratization and the Discourse on Stability in Hong Kong and Singapore*, Taiwan Journal of Democracy, Vol. 10., No. 1., 123–145.

48 Ying-Ho KWONG: *Protests against the Welfare Package for Chief Executives and Principal Officials. Macao's political awakening*, China Perspectives, Vol. 22., 2014/4, 61–65.

kultúrájába. Ez a folyamat sokkot és elutasítást válthat ki a tajvani társadalom olyan csoportjaiból, amelyek elkötelezettek a demokrácia és az emberi jogok mellett, azokat Tajvan 21. századi identitásának nélkülözhetetlen elemeinek tekintik. Az EU külpolitikája Tajvanban éppen azt a lehetőséget fedezi fel, hogy lehetséges az igazi kínai modern demokrácia, azaz épp Tajvan lehetne Kína fejlődésének alternatívája, és nem fordítva – ezt egyébként tajvani elemzők is előtérbe helyezték.⁴⁹ Ez szemben áll Kína „antidemokratikus promóciós politikájával” (Whitehead), saját belpolitikai struktúráinak külpolitikai terjesztésével partnerei, szövetségesei és szomszédai körében, itt és másutt is. Tajvan dilemmája a tiltakozással transzparenssé és mobilizáló erővé váló konfliktussal a bel- és a külpolitikai szempontok, a nemzeti és regionális érdekek gordiuszi csomóját bogozta össze, amelyet a 2016. januári választások sem oldottak meg, csak új menedzsmentet kapott ez a nagy problémahalmaz.

Ahogy azt Su Chi (a KMT-közeli Taipei Forum elnöke) megfogalmazta a „Napralforgó” tiltakozást követően az USA-ban, a George Washington Egyetemen tartott előadásában: „Tajvanban a belső tendencia egyre inkább az újraegyesülés ellen hat, és a függetlenséget célozza meg... azonban (a külső – Sz. M.) hatalmi egyensúly szempontjai egyre inkább Tajvan függetlensége ellen hatnak, és az újraegyesítést támogatják... Jelenleg nem látok jeleket arra, hogy ez a két tendencia lelassul vagy eltűnik a közeljövőben. A feszültség és az ellentmondás közöttük csak növekedni fog. A 2016-ban megválasztott következő elnök pedig sokkal nagyobb kihívásoknak lesz kitéve ezáltal összes elődeinél.”⁵⁰

Felhasznált irodalom

- Alexander YA-LI LU: *The Development of DPP* = eds. Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD: *Political Change in Taiwan*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992, 121–149.
- Brian Christopher JONES, Yen-Tu SU: *Confrontational Contestation and Democratic Compromise: The Sunflower Movement and its Aftermath* = Hong Kong Law Journal (Spring 2015) Forthcoming.
- CSAPODY Tamás (kiad.): *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban*, Twins Verlag, Budapest, 1991, 68–79.
- David Curtis WRIGHT: *Chasing Sunflowers: Personal Firsthand Observations of the Student Occupation of the Legislative Yuan and Popular Protests in Taiwan, 18 March – 10 April 2014*, Journal of Military and Strategic Studies, Vol. 15., No. 4., 2014.
- David GRAEBER: *Inside Occupy*, Campus: Frankfurt am Main, 2012.
- Dieter RUCHT: *Jog az ellenálláshoz? A polgári engedetlenség aktualitása, legitimitása és határai* = szerk. Felkai Gábor: *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*, Rejtjel, Budapest, 2003, 161–189.
- Donatella della PORTA: *Poliszt alkotni – Szociális fórumok és demokrácia a globális igazságossági mozgalomban*, Fordulat, 2010/4, 10–44.

49 Yun-han CHU: *The Taiwan Factor*, Journal of Democracy, Vol. 23., No. 1., January 2012, 42–56.

50 Su CHI, aki a KMT Taipei Fórum think tank-jének elnöke, a KMT Kína-politikájának egyik vezető személyisége, korábban (2008–2010) a Tajvani Nemzeti Biztonsági Tanács (Taiwan's National Security Council) főtítkára volt. Su CHI: *Taiwan's Place in the International Community: 35 Years after the Taiwan Relations Act*. George Washington University, 2014.06.24. Taipei Forum. Kézirat, 7.

- eds. Flesher FOMINAYA, Cristina and Laurence COX: *Understanding European Movements: New Social Movements, Global Justice Struggles, Anti-Austerity Protest*, Routledge, London, 2013.
- Francis FUKUYAMA: *A történelem vége (The End of History)*, The National Interest, Summer 1989, könyv alakban: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa, Budapest, 1994 (The End of History and the Last Man, Penguin Books, London).
- Móhándasz Karamcsand GANDHI: *Önéletrajz*, Európa, Budapest, 1987.
- Mahatma GANDHI: *Az erkölcsiség vallása*, Farkas Lőrinc Imre K., Budapest, 1998.
- Ming-sho HO: *Understanding the Trajectory of Social Movements in Taiwan (1980–2010)*, Journal of Current Chinese Affairs, 39(2010)/3, 3–22.
- Hsin-huang Michael HSIAO: *The Rise of Social Movements and Civil Protests* = eds. TUN-JEN, HAGGARD: *i. m.*, 57–75.
- JORDÁN Gyula: *Kína története*, Aula, Budapest, 1999.
- JORDÁN Gyula: *Tajvan története*, Kossuth, Budapest, 2005.
- Juan LINZ, Alfred STEPAN: *Problems of Democratic Transitions and Consolidation*, MD: Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
- Jürgen HABERMAS: *Polgári engedetlenség – a demokratikus jogállam próbaköve* = szerk. FELKAI: *i. m.*, 147–189.
- KÁKAI László: *Nonprofit szektor Ázsia „zöld szívében”*, Civil Szemle, 11/40, 2014/3, 69–83.
- Laurence WHITEHEAD: *Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat, XX. Század Intézet*, Budapest, 2001.
- ed. Michael SCHERER: *What is Occupy? Inside the Global Movement*, Time Books, New York, 2011.
- William Robert MILLER: *Martin Luther King*, Discuss Books, New York, 1968.
- Ming-sho HO: *Occupy Congress in Taiwan: Political Opportunity, Threat, and the Sunflower Movement*, Journal of East Asian Studies, 15(2015), 69–97.
- Ming-sho HO: *The resurgence of Social Movements under the Ma Ying-jeou Government* = eds. Jean Pierr CABESTAN, Jacques de LISLE: *Taiwan President Ma Ying-jeou's First Term in Office (2008–2012)*, Routledge, London, 100–119.
- Ming-sho HO: *Taiwan's State and Social Movements under the DPP Government (2000–2004)*, Journal of East Asian Studies, 2005, Vol. 5., 401–425.
- Ping-lung JIANG, Wen-cheng WU: *The Changing Role of the KMT* = eds. TUN-JEN, HAGGARD: *i. m.*, 75–95.
- John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*, Osiris, Budapest, 1997, 455–465.
- Samuel P. HUNTINGTON: *Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, 1991.
- Steve CRAWSHAW, John JACKSON: *Civil bátorság. AQ hatalom nélküliek hatalma*, HVG Könyvek, Budapest, 2011.
- szerk. SZABÓ Máté, Dominique WISLER: *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*, Villányi úti konferenciaközpont, Budapest, 1999.
- SZABÓ Máté: *Korrupcióellenes intézmények és eljárások Délkelet-Ázsiában – az ombudsman szemével*, Belügyi Szemle, 2013/7–8, 5–16.
- SZABÓ Máté: *Polgári engedetlenség és civil kultúra*, Civil Szemle, 2009/3, 7–21.
- Henry David THOREAU: *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*, Európa, Budapest, 1990.
- eds. Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD: *Political Change in Taiwan*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1992.
- Cheng TUN-JEN, Stephan HAGGARD: *Regime Transformation in Taiwan* = eds. TUN-JEN, HAGGARD: *i. m.*, 1–33.

- VÁMOS Péter: *Tajvan – önálló ország vagy szakadár tartomány*, Külügyi szemle, 2006/1–2, 71–87.
- Wolfgang STERNSTEIN: *Senkinek semmi hatalmat!* = FELKAI: i. m., 193–196.
- Ying-Ho KWONG: *Protests against the Welfare Package for Chief Executives and Principal Officials. Macao's political awakening*, China Perspectives, 2014/4, 61–65.